

POWSTANIE WIELKOPOLSKIE NA ZIEMI KROTOSZYŃSKIEJ



W 100. ROCZNICĘ WYBUCHU POWSTANIA WIELKOPOLSKIEGO

KROTOSZYN 2018

WSTĘP

Rok 2018 to rok wielkich rocznic. Wiosną obchodziliśmy 250. rocznicę zawiązania Konfederacji Barskiej oraz walk, które towarzyszyły jej w naszym regionie. Podobnie ma się sprawa z wydarzeniami Wiosny Ludów, których 170. rocznica minęła również wiosną tego roku. Przed nami natomiast listopadowe uroczystości z okazji 100. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości oraz grudniowe obchody wybuchu Powstania Wielkopolskiego.

Dla nas – Wielkopolan, szczególnie ważne zdają się być obchody poświęcone Powstaniu Wielkopolskiemu, ponieważ to właśnie ten udany zryw stał się dla naszego regionu prawdziwym początkiem niepodległości. To Powstańcy wyzwalałi z rąk niemieckich wielkopolskie miasteczka i wsie, to oni przelewali krew, by wreszcie, na podstawie międzynarodowych traktatów, nasz region został włączony w granice niepodległej Polski.

Muzeum Regionalne w Krotoszynie nie potrzebuje okrągłych rocznic, by dbać o pamięć o Powstaniu i Powstańcach. Od lat organizujemy konkursy na temat zrywu z lat 1918/1919, przygotowujemy poświęcone tej insurekcji wieczornice, angażujemy się w lokalne obchody i inicjatywy, które upamiętniają wysiłek podjęty przez naszych dziadów sto lat temu.

Postanowiliśmy jednak w tym wyjątkowym roku pójść nieco dalej. Przez 4 miesiące na krotoszyńskim Rynku prezentowaliśmy wystawę plenerową na temat Powstania w naszym regionie, a w listopadzie odbędzie się z kolei poświęcona jubileuszowym wydarzeniom rekonstrukcja historyczna, w ramach naszego już tradycyjnego cyklu „Wehikuł Czasu”. Broszurka, którą mają Państwo w rękach, jest swoistym podsumowaniem wydarzeń w roku 2018 i zaproszeniem do obchodów rocznicowych roku 2019. Chcemy również w ten krótki i zwięzły sposób przybliżyć wydarzenia Powstania Wielkopolskiego na naszym, często nieco zapomnianym terenie.



DZIAŁANIA GERMANIZACYJNE NA PRZEŁOMIE XIX I XX W.



Gmach starostwa powiatowego w Koźminie
pocztówka z około 1910 r.

Od momentu zjednoczenia Niemiec, w roku 1871, władze rozpoczęły działania mające na celu ustanowienie niemieckiego kościoła narodowego, który byłby skutecznym narzędziem ideologicznego oddziaływania władz na społeczeństwo. **Kulturkampf**, bo o nim mowa, uderzając we wspólnotę katolicką, stał się jednocześnie orężem służącym do walki z Polskością. Reakcją na tę politykę było jeszcze

ściśsze powiązanie narodowości polskiej z katolicyzmem i zacieśnienie więzi pomiędzy polskim społeczeństwem, a miejscowym duchowieństwem. Księża wyrastali na lokalnych liderów, jak między innymi **ks. Paulin Wojciechowski** w Krotoszynie, **ks. Stanisław Łukomski** w Koźminie, czy **ks. Ludwik Jażdżewski** w Zdunach. Ukształtowane w ten sposób relacje wzmacniały tożsamość narodową polskich mieszkańców zaboru i jednocześnie dawały skuteczny odpór germanizacji.

W latach 1880 – 1890 nastąpił duży napływ ludności wiejskiej do miast. Największa fala migracji katolickiej ludności wiejskiej oraz niemieckich – ewangelickich osadników do Krotoszyna przypadła na pierwszą połowę lat 80-tych. Napływ ludności polskiej ze wsi spowodował zaniepokojenie władz, z których inicjatywy powołano w **1886 r. Komisję Kolonizacyjną**. Zadaniem dysponującej ogromnymi środkami finansowymi instytucji było wzmocnienie żywiołu niemieckiego na terenie zaboru pruskiego. Komisja, posiadając fundusze rządowe, starała się skupować ziemię od polskiej szlachty i chłopów, a następnie osiedlać na niej przybyszów z Cesarstwa Niemieckiego. Działalność ta była rzecz jasna jawnie nastawiona na wyparcie Polaków z Wielkopolski oraz Pomorza Gdańskiego i zbiegła się z jednoczesnym **bojkotem polskich towarów** w sklepach. Działalność Komisji Kolonizacyjnej, mimo olbrzymich nakładów finansowych władz niemieckich, była mało skuteczna. Na przełomie XIX i XX wieku udział Niemców wśród mieszkańców Krotoszyna znacznie spadł, a odpowiedzią Polaków na działania zaborców stał się równoczesny bojkot towarów i usług niemieckich.



Gmach starostwa powiatowego w Krotoszynie
pocztówka z około 1905 r.

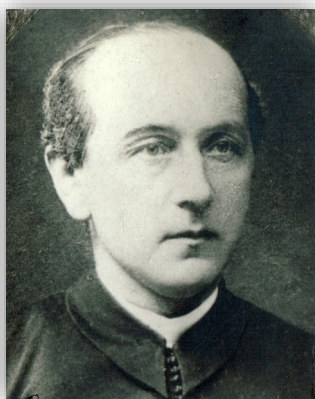
DZIAŁANIA GERMANIZACYJNE NA PRZEŁOMIE XIX I XX W.

Elementem polityki germanizacyjnej władz pruskich był również **nowy podział administracyjny**, wprowadzony w **1887 r.** W jego wyniku utworzono szereg nowych powiatów, między innymi z powiatu krotoszyńskiego wydzielono **powiat koźmiński**. Celem tejże reformy była zwiększona kontrola urzędowa nad ziemią zaboru pruskiego, oraz nasycenie tych terenów pruską administracją.

Systemowe działania germanizacyjne na terenie zaboru pruskiego były często inicjowane i wspierane przez najwyższe władze Rzeszy z kanclerzem Otto von Bismarckiem na czele. Dodatkowo politykę tę popierały oddolnie zakładane organizacje, których sztandarowym przykładem był założony w 1894 r. **Związek Popierania Niemczyzny na Kresach Wschodnich**, od 1899 działający pod nazwą **Niemieckiego Związku Kresów Wschodnich**. Organizacja ta szerzej znana jest pod nazwą „**Hakata**”, utworzoną od pierwszych liter nazwisk jej założycieli: Ferdynanda von Hansemanna, Hermanna Kennemanna i Henryka von Tiedemanna.



Powiat Krotoszyński
w latach 1887 – 1932



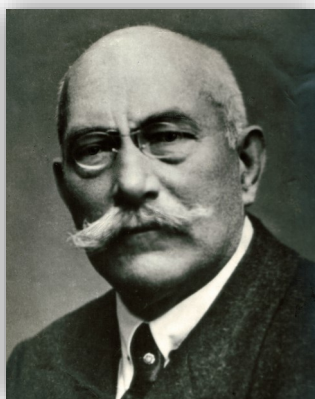
KS. PAULIN WOJCIECHOWSKI

Głównym narzędziem walki z nasilającymi się próbami wynarodowienia polskich mieszkańców Księstwa Poznańskiego stała się tzw. praca organiczna. Stawiała sobie ona za cel umocnienie pozycji ekonomicznej ludności polskiej przy jednoczesnym kształtowaniu polskiej świadomości narodowej. Przeciwstawiając się germanizacji Polacy integrowali się w ramach różnych stowarzyszeń i organizacji o charakterze ekonomicznym, kulturalnym, oświatowym, a nawet sportowym.

Wśród lokalnych organizacji walczących z germanizacją należy wymienić **Towarzystwo Przemysłowe**, założone przez ks. **Paulina Wojciechowskiego**, podnoszące kwalifikacje i krzewiące polskość wśród rzemieślników. Podobną organizację, pod nazwą **Towarzystwo Przemysłowców**, utworzono w tym samym roku (1871) w Koźminie. W 1872 z inicjatywy działaczy Towarzystwa założono w Krotoszynie **Bank Ludowy**, wspierający działalność gospodarczą ludności polskiej. Rok później utworzono w Krotoszynie **Kółko Rolnicze** (w Koźminie w 1875), edukujące rolników i broniące polskiego stanu posiadania ziemi.

W celu przeciwdziałania skutkom germanizacji w szkolnictwie w roku 1876 założono bibliotekę ludową **Towarzystwa Oświaty Ludowej**, przemianowanego w 1880 na **Towarzystwo Czytelników Ludowych**. Podobne Towarzystwa istniały również w innych okolicznych miejscowościach.

W 1882 z inicjatywy **Hipolita Robińskiego** założono **Polskie Koło Śpiewacze „Harmonia”**, działające przy Towarzystwie Przemysłowym. Wieloletnim prezesem Koła był brat inicjatora – architekt **Czesław Robiński**. **Towarzystwo Śpiewacze** w Koźminie założono w 1889. Szczególnie ważną rolę wychowawczą i narodową pełniły **Towarzystwa Gimnastyczne „Sokół”**, którego krotoszyńskie i koźmińskie gniazda utworzono w roku 1896. Pierwszym prezesem krotoszyńskiego „Sokoła” był wspomniany już **Czesław Robiński**. Organizacje sokole prowadziły działalność sportową, kładąc jednocześnie nacisk na wartości patriotyczne.



CZESŁAW ROBIŃSKI



Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Krotoszynie
fotografia z 1907 r.

OBRONA POLSKOŚCI NA PRZEŁOMIE XIX I XX STULECIA

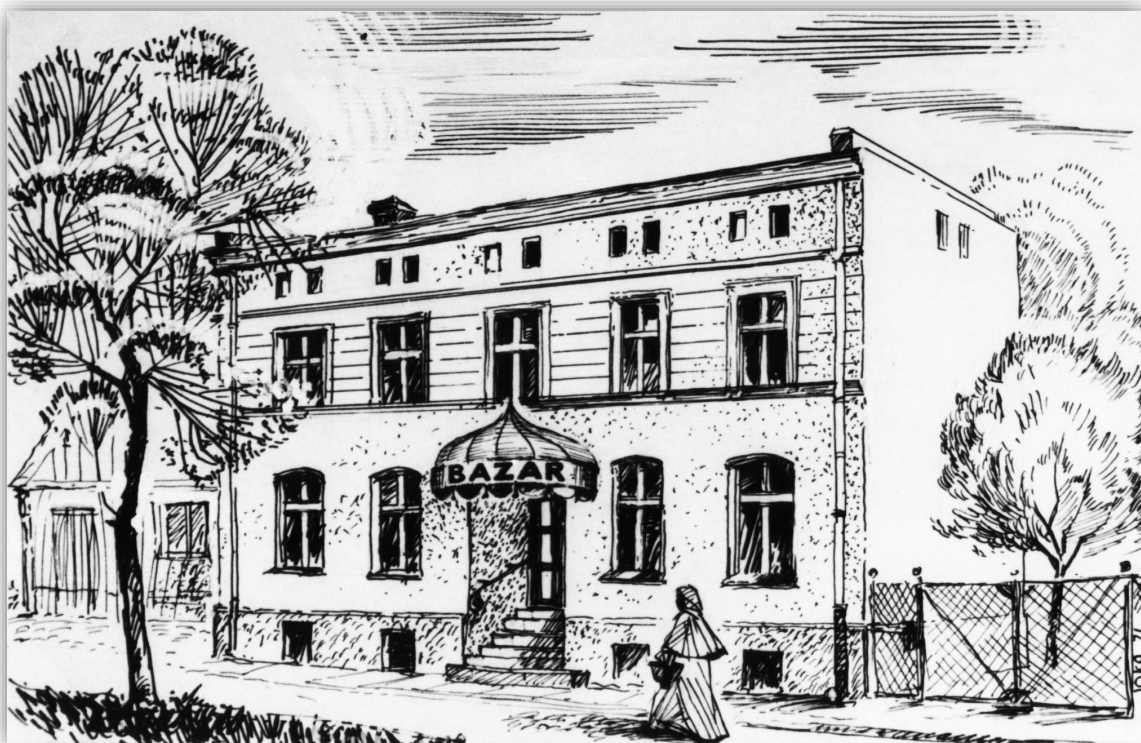
Wszystkie wspomniane wyżej działania mieściły się w ramach niemieckiego prawa. Nielegalną działalność prowadziło za to tajne **Towarzystwo Tomasza Zana**, zrzeszające uczniów w krotoszyńskim i koźmińskim gimnazjum, krzewiące polskie wartości narodowe w środowisku poddanym skrajnej germanizacji.



Gimnazjum imienia Króla Wilhelma w Krotoszynie
pocztówka z około 1913 r.

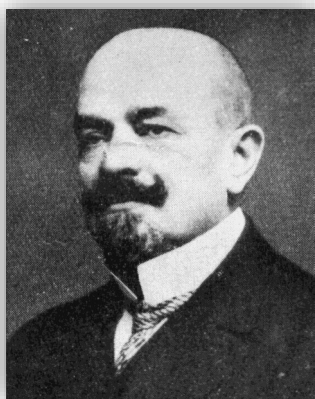
W roku 1906, utworzona kilka lat wcześniej polska **spółdzielnia „Strzecha”**, wybudowała gmach **krotoszyńskiego „Bazaru”** przy ówczesnej ul. Kaliskiej (obecnie Przedszkole „Bajka” przy al. Powstańców Wlkp.). Budynek stał się ważnym ośrodkiem polskiego życia narodowego, kulturalnego i oświatowego. W „Bazarze” organizowano obchody świąt narodowych, spektakle i koncerty.

Obok wyżej wymienionych organizacji i inicjatyw działała również polska prasa, organizowano wiece patriotyczne, a w latach 1906 – 1907 doszło do strajków szkolnych w obronie nauczania religii w języku polskim.



„Bazar w Krotoszynie” – siedziba Powiatowej Rady Ludowej
rysunek autorstwa Józefa Kończaka z 1971 r.

W PRZEDEDNIU POWSTANIA



DR STEFAN BUDZYŃSKI



DR WŁADYSŁAW BOLEWSKI

Klęska poniesiona przez Niemcy na frontach I wojny światowej sprzyjała dążeniom niepodległościowym Wielkopolan. Jesienią 1918 r. na terenie zaboru pruskiego powstawały tajne komitety obywatelskie, które po niemieckiej rewolucji listopadowej przekształciły się w miejskie i powiatowe Rady Ludowe. **We wrześniu 1918** powołano w Krotoszynie tajny **Komitet Obywatelski**, a tworzyła go grupa

polskich działaczy narodowych z **dr. Stefanem Budzyńskim** na czele.

Na fali rewolucji, które wybuchły w Niemczech jesienią 1918 r., **10 listopada** w stacjonującym w Krotoszynie batalionie zapasowym 37 Regimentu Fizylierów im. von Steinmetza **powołano Radę Żołnierską**. Dwa dni później przekształcono ją w **Radę Robotniczo-Żołnierską**, w której większość stanowili Niemcy, a na czele polskiej reprezentacji znalazł się **dr Władysław Bolewski**.



„Nowe koszary” 37 Regimentu von Steinmetza w Krotoszynie
pocztówka z około 1909 r.

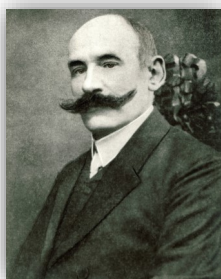
17 listopada na krotoszyńskim Rynku odbył się **wiecz patriotyczny**, w którym udział wzięli polscy mieszkańcy miasta i okolicznych miejscowości. Podczas manifestacji **Komitet Obywatelski** przekształcono w 72-osobową tymczasową **Powiatową Radę Ludową**, której przewodniczącym został **dr Budzyński**. Jednocześnie, dla zapewnienia porządku w mieście, powołano **Straż Obywatelską**, którą podporządkowano landratowi **Konradowi Hahn'owi**. Na początku stycznia 1919 r. organizację przekształcono w **Straż Ludową** z komendantem **Bolewskim** i naczelnikiem **Mieczysławem Kończakiem** na czele.



MIECZYSLAW KOŃCZAK

Powiatowa Rada Ludowa ostatecznie ukonstytuowała się 24 listopada. Jej skład zmniejszono do 35 osób, spośród których 12 pochodziło z Krotoszyna, a 23 z terenu powiatu. **Siedzibą Powiatowej Rady Ludowej** był krotoszyński „**Bazar**”.

W PRZEDEDNIU POWSTANIA



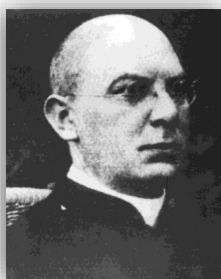
MEC. MARCELI
LANGIEWICZ



MICHAŁ
FIBAK



JÓZEF
GĄSIORIEWICZ



KS. MIECZYSLAW
GÓRNY



JÓZEF
KLEMCAK

Dwa dni po ukonstytuowaniu Powiatowej Rady Ludowej powołano jej Wydział Wykonawczy w składzie: **mec. Marceli Langiewicz** (przewodniczący), **dr Stefan Budzyński**, **Ignacy Cieśllicki**, **Feliks Chyba**, **Michał Fibak**, **Józef Gąsioriewicz**, **Ludwik Gibasiewicz**, **ks. Mieczysław Górny**, **Józef Klemczak**, **Mieczysław Kończak** i **Kazimierz Kopydłowski**. Aktywnym działaczem Rady Ludowej był także dr **Władysław Bolewski**.

7 grudnia 1918 r., również w budynku „Bazaru”, odbyła się **pierwsza zbiórka polskich, krotoszyńskich harcerzy**. Podczas spotkania **powołano I Drużynę Harcerską im. księcia Józefa Poniatowskiego**, która dała początek polskiemu ruchowi harcerskiemu w Krotoszynie.

Przed samymi świętami Bożego Narodzenia do domów wróciła znaczna część wcielonych do armii niemieckiej Polaków. W obliczu nieuchronnej klęski Rzeszy zostali oni zwolnieni ze służby, lub zbiegli wykorzystując panujący w armii ferment. Weterani ci stanowili znaczny potencjał militarny nadchodzącej insurekcji.



Harcerze z I Drużyny Harcerskiej im. ks. Józefa Poniatowskiego
fotografia z lat 1919 – 1920

WYBUCH POWSTANIA WIELKOPOLSKIEGO



Powitanie Ignacego Jana Paderewskiego na poznańskim dworcu kolejowym

Poznań, 26 grudnia 1918 r.
za: www.bliskopolski.pl

Klęska państw zaborczych w I wojnie światowej, tworzenie zrębów państwa polskiego w Galicji i „Kongresówce” oraz upadek cesarstwa i nastroje rewolucyjne na terenie Niemiec, stwarzały dogodne warunki do realizacji kielkujących od lat dążeń niepodległościowych Wielkopolan. Na terenie całego Wielkiego Księstwa Poznańskiego jesienią 1918 r. powstawały miejskie i powiatowe komitety obywatelskie złożone z lokalnych działaczy narodowych, które po niemieckiej

rewolucji listopadowej, wzorem Poznania, przekształcały się w miejskie oraz powiatowe Rady Ludowe. Ich głównym celem było objęcie władzy cywilnej w Wielkopolsce po wycofaniu się Niemców.

26 grudnia 1918 r., podczas podróży z Paryża do Warszawy, przybył do Poznania delegat Komitetu Narodowego Polskiego – słynny pianista – **Ignacy Jan Paderewski**. Entuzjastyczne powitanie przez Polaków wielkiego rodaka oraz patriotyczne manifestacje z udziałem wielotysięcznych tłumów poznaniaków, okazały się iskrą zapalną, przyspieszającą wybuch powstania. **Paderewski udał się do hotelu „Bazar”**, gdzie wydano na jego cześć okolicznościowy bankiet, po którym wygłosił przemówienie, zakończone owacją i manifestacją patriotyczną. Taki obrót wydarzeń wzburzył Niemców, których jeszcze dodatkowo zirytowało wywieszenie na budynkach flag amerykańskich, brytyjskich i francuskich.

Walki rozpoczęły się 27 grudnia 1918 r., kiedy to Niemcy, w reakcji na uroczystości towarzyszące wizycie Paderewskiego, zorganizowali przemarsz oddziałów wojskowych przez miasto. Pierwsze strzały padły około godziny 17.00, a jednym z pierwszych gmachów zdobytych tego dnia przez powstańców było Prezydium Policji. Pierwszym poległym powstańcem w Poznaniu był **Franciszek Ratajczak**.



Manifestacja ludności polskiej przed poznańskim „Bazarem”, w którym zatrzymał się Ignacy Jan Paderewski
Poznań, 27 grudnia 1918 r.

fot. ze zbiorów Wielkopolskiego Muzeum Walk Niepodległościowych w Poznaniu

WYBUCH POWSTANIA WIELKOPOLSKIEGO

Następnie opanowano Dworzec Główny, Poczta Główną i część fortyfikacji miejskich, rozbrajając zmierzające do miasta oddziały niemieckie. Wybuch powstania w Poznaniu zapoczątkował zryw zbrojny ludności polskiej w całej dzielnicy, który ostatecznie doprowadził do wyzwolenia i włączenia ziem Wielkopolski do odrodzonego państwa polskiego. Przywódcy zrywu w Poznaniu przekazali na prowincję hasło „*Nie należy dłużej czekać*”, co uruchomiło akcje spiskowców w innych miejscowościach dzielnicy. Rozpoczęto zajmowanie państwowych obiektów i usuwanie niemieckiej administracji.



Śmierć Franciszka Ratajczaka 27 grudnia 1918 r.
pocztówka z obrazem Leona Prauzińskiego

28 grudnia w Poznaniu Polacy zdobyli Cytadelę, fort Grolmann i arsenał. Jeden z oddziałów wtargnął też do niemieckiej Komendy Generalnej V Korpusu Armii i zaarrestował przebywających tam generałów Reichswery. Tego samego dnia po południu Wydział Wykonawczy Rad Robotniczych i Żołnierskich, pragnąc uspokoić sytuację i przerwać dalszy rozlew krwi, powołał do życia Komendę Miasta o mieszanym, polsko-niemieckim składzie. Wydano także odezwę wzywającą do zachowania spokoju i nieulegania prowokacjom.

Chcąc zjednoczyć wszystkie oddziały pod jednym dowództwem, Komisariat Naczelnej Rady Ludowej utworzył **Komendę Główną Wojsk Powstańczych**, z kapitanem **Stanisławem Taczakiem** na czele. Został on tymczasowym dowódcą powstania (równocześnie otrzymał promocję do stopnia majora). Powołano także Sztab, którego



6 pułk grenadierów pruskich wraz niemiecką ludnością cywilną
zrywa sztandary koalicyjne w Poznaniu 27 grudnia 1918 r.

szefem został kapitan **Stanisław Łapiński**.

29 grudnia 1918 r. Polacy zdobyli między innymi Grodzisk Wielkopolski, Kłecko, Kórnik, Wielichowo i Witkowo. W tym samym czasie Niemcy zostali usunięci z Wronek. Poza stolicą Wielkopolski, najwięcej Polaków zamieszkiwało środkowe i wschodnie tereny tej prowincji. W Środzie Polacy przejęli kontrolę

WYBUCH POWSTANIA WIELKOPOLSKIEGO



GEN. STANISŁAW TACZAK

nad miastem już 11 listopada, wykluczając Niemców z udziału w miejscowych radach żołnierskich i robotniczych. Podobnie było w Śremie, gdzie 31 grudnia garnizon niemiecki sam poddał się powstańcom, przekazując im koszary oraz broń. Tymczasem na zachodzie sytuacja była o wiele trudniejsza – głównie w związku ze znacznie większym odsetkiem mieszkańców niemieckich. Stopniowo uformowała się na zachodzie linia frontu Lubasz – Miały – Kwilcz – Lwówek.

30 grudnia do Poznania przybyła delegacja rządu pruskiego. Podczas rokowań odmówiła ona wzięcia odpowiedzialności za wywołanie starć z 27 grudnia, uznając jednak, iż wszystkiemu winien był 6 pułk grenadierów, który po negocjacjach opuścił miasto z bronią.

W tym samym czasie opanowano Wągrowiec i Gołańcz. Tego samego dnia z Bydgoszczy wysłano oddziały niemieckie do Gniezna, w celu oczyszczenia miasta z Polaków. W nocy doszło do bitwy pod Zdziechową, w której powstańcy odnieśli zwycięstwo, między innymi dzięki wsparciu jakie nadeszło z Wrześni. Po tym sukcesie Wielkopola nie mogli myśleć o rozszerzeniu działań zbrojnych na obszar Kujaw i już następnego dnia ruszyła w tym kierunku polska ofensywa (planowano zająć zamieszkaną w 2/3 przez ludność polską Inowrocław).

31 grudnia 1918 powstańcy przejęli kontrolę nad Kcynią, Kościanem i Obornikami, natomiast do Kalisza przyjechał oficer łącznikowy z Warszawy, który przywiózł ze sobą rozkaz uderzenia na Ostrów Wielkopolski. Miasto zajęte bez walki.

Pierwszego dnia stycznia 1919 r. Ignacy Jan Paderewski opuścił Poznań, owacyjnie witany w wyzwolonym Ostrowie, przez który przejeżdżał w drodze do Warszawy. W tym samym czasie powstańcy, z pomocą **pociągu pancernego nr 11** opanowali **Jarocin i Krotoszyn**. Jeszcze tego samego dnia wyzwolono także Mogilno i Nakło. Zdobyte tej ostatniej miejscowości miało spore znaczenie, ponieważ dzięki temu Polacy byli w stanie kontrolować część linii kolejowej przebiegającej na trasie Berlin – Piła – Bydgoszcz – Toruń – Królewiec.



GEN. JÓZEF DOWBOR-MUŚNICKI

WYZWOLENIE KROTOSZYNA

Wybuch powstania w Poznaniu 27 grudnia 1918 zapoczątkował zryw ludności polskiej w całej dzielnicy, który doprowadził do wyzwolenia i włączenia ziem Wielkopolski do odrodzonego Państwa Polskiego. Warto w tym miejscu wspomnieć, że na przebieg powstania w Krotoszynie i na decyzje miejscowej Rady Ludowej miała wpływ niekorzystna sytuacja demograficzna miasta (ok. 50% mieszkańców stanowili Niemcy) oraz obecność silnego garnizonu wojskowego (600 żołnierzy z batalionu zapasowego 37 Regimentu Fizylierów von Steinmetza).



Wagon ze składu pociągu pancernego nr 11 „Poznańczyk”
zbiory Muzeum Broni Pancерnej Centrum Szkolenia Wojsk Lądowych



POR. JAN
SZLAGOWSKI



SIERŻ. ANTONI
KOZŁOWICZ



PPOR. STEFAN
PRAWOWSKI

1 stycznia 1919 r., około godziny 18.00, od strony Ostrowa Wielkopolskiego wjechał do Krotoszyna pociąg pancerny nr 11 Wojsk Polskich (nazwany później „Poznańczykiem”). Został on przysłany do Wielkopolski na rozkaz Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego w Warszawie, a bezpośrednią decyzję o zajęciu miasta podjęto w sztabie Batalionu Pogranicznego ze Szczypiorna. Rozkaz wkroczenia do Krotoszyna wydał ppor. Zygmunt Wieliczka – późniejszy szef sztabu VII Okręgu Wojskowego w Ostrowie Wielkopolskim. Dowódcą pociągu był por. Jan Szlagowski, a w skład jego załogi wchodziły: kompania pleszewska sierż. Antoniego Kozłowicza, pluton karabinów maszynowych ze Szczypiorna ppor. Stefana Prawowskiego oraz kilkunastu ochotników z Ostrowa.

Załoga pociągu pancernego, obawiając się ewentualnej niemieckiej obrony, opuściła pociąg w okolicy Durzy na i poruszając się wzdłuż torów tyralierą wkroczyła na krotoszyńską stację kolejową. Nie napotykając oporu zajęto dworzec, a następnie koszary dworcowe (obecnie zabudowania



Dworzec kolejowy w Krotoszynie
pocztówka sprzed 1914 r.

WYZWOLENIE KROTOSZYŃNA

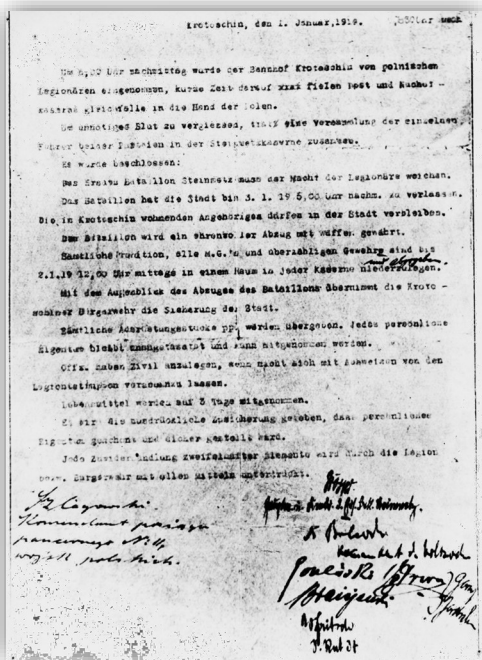


Zabudowania krotoszyńskich koszar
pocztówka sprzed 1905 r.

Niemcy wycofali się w tym czasie do koszar im. Steinmetza (przy ul. 56 Pułku Piechoty Wielkopolskiej), gdzie poddali się dzięki brawurowej akcji grupy czterech powstańców pod dowództwem byłego naczelnika krotoszyńskiego „Sokoła” – **Władysława Rybakowskiego**. Ten niewielki oddział, po otrzymaniu wsparcia, przejął również niemieckie zapasy broni, amunicji oraz wyposażenia.



Zdobywcy krotoszyńskich koszar
styczeń 1919 r.



Kapitulację z rąk komendanta niemieckiego garnizonu – kpt. Grossera przyjęli dr Władysław Bolewski (przedstawiciel Powiatowej Rady Ludowej), por. Jan Szlagowski (dowódca „Poznańczyka”), mjr Zbigniew Ostroróg-Gorzeński (komendant wojskowy Jarocina) oraz sierż. Maksymilian Błażejowski (członek Rady Żołnierskiej z Jarocina). Powstańcy zgodzili się na honorowe warunki kapitulacji – 3 stycznia Niemcy mieli opuścić Krotoszyn z bronią, lecz bez amunicji i karabinów maszynowych.

Akt kapitulacji garnizonu niemieckiego w Krotoszynie
1 stycznia 1919 r.

POWSTANIE WIEKOPOLSKIE W KROTOSZYNIE

2 stycznia 1919 r. nowa władza miasta i powiatu – Powiatowa Rada Ludowa, wydała do mieszkańców **pierwszą odezwę**. Tego samego dnia rozpoczęto również formowanie dwóch kompanii wojska powstańczego.



WŁADYSŁAW RYBAKOWSKI



WOJCIECH SKOROSZEWSKI

ła Zduny, Chachalnię i Borownicę. Utworzono w ten sposób linię obrony od Rudy po Ujazd, wzdłuż granicy ze Śląskiem, aż do granicy powiatu odolanowskiego. Tak ukształtowany południowy odcinek frontu przebiegał przez Rochy, Baszków, Trafary, Konarzew, Perzycy i Chachalnię. Wysunięte placówki powstańcze zlokalizowano w Piaskach, Siejewie, Ostatnim Groszu, w budce kolejowej pod Perzycami i w Borownicy.

4 stycznia 1919 r. odwołano ze stanowisk niemieckich urzędników w administracji powiatowej. Na starostę powołano **Wojciecha Skoroszewskiego** – dziedzica Lutyń. Dzień później odwołano ze stanowisk niemieckich urzędników w administracji miejskiej. Nowym burmistrzem został wówczas **Józef Klemczak** – działacz narodowy z okresu zaborów oraz członek Powiatowej Rady Ludowej.

7 stycznia 1919, rozkazem Naczelnego Dowódcy, mjr. Stanisława Taczaka, utworzono VII Okręg Wojskowy z siedzibą w Ostrowie Wielkopolskim i podpo-

Krotoszyn w ręku polskim.

Z Krotoszyna donoszą, że miasto znajduje się w ręku polskim. Gmachy publiczne, koszarzy itd. zajęli żołnierze Polacy, władzę objęła Rada Ludowa.

Notatka prasowa w jednej z poznańskich gazet
2 stycznia 1919 r.

3 stycznia, zgodnie z ustaleniami podjętymi podczas kapitulacji, **niemiecka załoga wojskowa opuściła Krotoszyn**, udając się pociągiem do Cieszkowa. Ostatecznie Niemcy złamali warunki umowy i uprowadzili pociąg. Pozostawiona w koszarach broń i amunicja została zabezpieczona przez powstańców pod komendą **Wł. Rybakowskiego**. Tego samego dnia kompania powstańcza z Jarocina zaję-

Odezwa

do ludności powiatu Krotoszyńskiego.

Nad miastem i powiatem Krotoszyn obją

wydział wykonawczy powiatowej Rady ludowej z dniem dzisiejszym władzę.

Mieszkańców wzywamy do zachowania spokoju i porządku, a zapewniamy obronę własności i życia bez względu na narodowość.

Wszelkie wykroczenia zostaną surowo ukarane!

Służbę bezpieczeństwa pełni polska straż ludowa. Komendantem jej jest Dr. Boilewski. Jej podlegają także dotychczasowi urzędnicy policyjni. Rozkazom członków strazy ludowej należy się bezwarunkowo poddać.

Rabunki i kradzieże zostaną natychmiast śmiercią karane.

Dla zachowania spokoju i porządku w mieście i powiecie rozporządza się co następuje:

1. Na miasto i powiat Krotoszyński ustanawia się z dniem dzisiejszym prawo doraźne.
2. Prawo zgromadzenia się zostaje zniesione.
3. Wszystkie dotąd wystawione pozwolenia na noszenie broni zostają zniesione.
4. Żołnierzom, o ile nie należą do polskiej strazy ludowej nie wolno nosić broni.
5. Wszelkie pochody, zbiegowiska oraz przedstawienia teatralne lub kinematografu są zakazane.
6. Wszelkie wódek oraz wszelkich trunków alkoholowych jest surowo zakazany. Wszelkie przekroczenia zakazu tego zostaną ukarane aresztem oraz zamknięciem lokalu.
7. Po godzinie szóstej wieczorem nie wolno nikomu być na ulicy z wyjątkiem członków Wydziału wykonawczego, lekarzy i strazy bezpieczeństwa, oraz osób, które posiadają legitymacje, wystawione przez komendanta.
8. Wszelka broń oraz amunicja, które są w posiadaniu mieszkańców miasta i powiatu Krotoszyńskiego muszą być natychmiast oddane w biurze Rady powiatowej w Barzecie.

Wszelkie wykroczenia przeciw powyższym przepisom zostaną ukarane przez sąd doraźny według praw wojennych.

Krotoszyn, dnia 2. stycznia 1919.

Wydział wykonawczy Rady powiatowej.

Langiewicz, prezes.

Komendant strazy ludowej.

Dr. Boilewski.

Odezwa Powiatowej Rady Ludowej do mieszkańców powiatu
2 stycznia 1919 r.

POWSTANIE WIEKOPOLSKIE W KROTOSZYNIE



KS. MIECZYSLAW SKONIECZNY



KPR. FRANCISZEK SOWIŃSKI

rządkowano mu krotoszyńskie oddziały powstańcze.

12 stycznia na krotoszyńskim Rynku miała miejsce **uroczysta przysięga oddziałów Straży Ludowej** z terenu całego ówczesnego powiatu. Patriotyczne przemówienie wygłosił podczas uroczystości proboszcz parafii w Baszkowie – **ks. Mieczysław Skonieczny**.

W nocy z 29 na 30 stycznia 1919 r. Niemcy rozpoczęli akcję zaczepną pod Zdunami. Wojska niemieckie skoncentrowane były wówczas w okolicach Cieszkowa. **1 lutego**, na posterunku pod Zdunami zastrzelono **kpr. Franciszka Sowińskiego**, który był pierwszym poległym powstańcem z Krotoszyna.

2 lutego dowódcą II (krotoszyńskiego) batalionu, komendantem wojskowym Krotoszyna i dowódcą powiatu został **Sergiusz Radziwanowski**.

16 lutego wojska niemieckie wsparte pociągiem pancernym **zaatakowały Krotoszyn**. Po krwawym starciu siłom powstańczym udało się odeprzeć atak nieprzyjaciela. Tego samego dnia podpisano **układ w Trewirze** o przedłużeniu rozejmu pomiędzy Ententą a Niemcami, obejmujący także front wielkopolski.



Uroczysta przysięga Straży Ludowej na krotoszyńskim Rynku
Krotoszyn, 12 stycznia 1919 r.

POWSTANIE WIELKOPOLSKIE W KOŹMINIE

10 listopada 1918 z inicjatywy marynarza floty niemieckiej – **Stefana Łyskawy** utworzono w Koźminie **Radę Robotniczo-Żołnierską**. W jej skład weszło 19 osób, w tym 13 Polaków w Radzie Robotniczej i 4 Żołnierskiej. Niemcom pozostawiono 2 miejsca – po jednym w każdej z nich. W skład Rady weszli m. in.: **Maksymilian Koczorowski** (przewodniczący), **Wincenty Wesolowski**, **Jan Głód**, **Wacław Kolendowicz** oraz miejscowy restaurator **Peukert**, jako jeden z przedstawicieli niemieckich obywateli miasta.



WITOLD WIECZERSKI

12 listopada tego samego roku odbył się wiec, na którym powołano **Komitet Obywatelski** pod przewodnictwem **Witolda Wiczerskiego**. W skład Komitetu weszło 18 osób, w tym przedstawiciele Rady Robotniczo-Żołnierskiej. Komitet wydał odezwę,



Dworzec kolejowy w Koźminie Wielkopolskim
pocztówka z około 1913 r.

w której obwieścił objęcie władzy w mieście przez Radę Robotniczo-Żołnierską. **Dzień później** utworzono **Straż Ludową** z **Wacławem Kolendowiczem** na czele, a Komitet Obywatelski, zgodnie z instrukcją poznańskiej Naczelnej Rady Ludowej, przekształcono w **Powiatową Radę Ludową**, na której czele stanął adwokat – **Czesław Cypicki**.

25 listopada 1918, na prośbę landrata koźmińskiego – **dr. Wilhelma Mosle**, do miasta przybył oddział Heimatschutzu. Jego zadaniem było obsadzenie miasta, jednak już na koźmińskim dworcu został on **rozbrojeny przez Polaków**. Podobny los spotkał drugi transport przysłany **30 listopada** – **Polacy zdobyli wówczas** lekki karabin maszynowy, około 60 karabinów ręcznych oraz granaty i amunicję. W tym samym czasie rozpoczęto **akcję rozbierania osadników niemieckich** we wszystkich miejscowościach powiatu koźmińskiego.

1 stycznia 1919 w hotelu „Du Nord” (obecnie kino „Mieszko”) rozpoczęto **werbunek ochotników** do oddziałów powstańczych. Szczególnie



Hotel „du Nord” w Koźminie
pocztówka z około 1907 r.

POWSTANIE WIELKOPOLSKIE W KOŹMINIE



JÓZEF CHELKOWSKI

ważną rolę odegrały w tym wydarzeniu miejscowe **Kurkowe Bractwo Strzeleckie** i **Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”**. Tylko tego dnia zgłosiło się 150 osób, a łącznie na listach werbunkowych znalazło się 900 ochotników. Następnego dnia, mimo protestów landrata, na budynkach urzędów w Koźminie wywieszono polskie flagi. W zaistniałej sytuacji Wilhelm Mosle przekazał władzę **Józefowi Chelkowskiemu**, dziedzicowi ze Starogrodu i członkowi Sejmiku Powiatowego.

6 stycznia na koźmińskim Nowym Rynku odbył się **wiecz patriotyczny** polskich mieszkańców miasta. Uroczysty pochód przeszedł udekorowanymi polskimi flagami ulicami miasta, po czym odbyło się uroczyste wprowadzenie Polaków na urzędy miejskie i powiatowe. Powołano także komendy wojskowe w Koźminie, Borku i Pogorzeli. **W okresie II Rzeczypospolitej dzień 6 stycznia stał się w lokalnym świętem narodowym** i był obchodzony w Koźminie jako „Dzień Niepodległości”.



Wymarsz I kompanii koźmińskiej na front rawicki w styczniu 1919
obraz S. Masłowskiego

7 stycznia 1919 r. oddział powstańców pod komendą **sierż. Jana Jarmińskiego** **zajął koźmiński zamek** na potrzeby wojsk powstańczych – przyjmowano tam ochotników, którzy zgłosili się w odpowiedzi na ogłoszoną mobilizację, a także gromadzono



Powstańcy z Koźmina

od lewej: wach. Bronisław Tetzlaff (I oficer ordynansowy), sierż. Jan Jarmiński (dowódca kompanii CKM), sierż. Antoni Miśkiewicz (szef komisji gospodarczej Batalionu Koźmińskiego)

tam broń, rynsztunek, umundurowanie i żywność. Tego samego dnia Komisja Szkolna, wybrana przez Radę Ludową, dokonała spolszczenia szkół: wprowadzono język polski jako wykładowy, zwolniono niemieckiego inspektora szkolnego, a nadzór nad szkołami powierzono **ks. Julianowi Flachowi** z Koźmina. **9 stycznia** Powiatowa Rada Ludowa powołała na starostę koźmińskiego **Józefa Chelkowskiego** ze Starogrodu.

POWSTANIE WIELKOPOLSKIE W KOŹMINIE

13 stycznia 1919 komendant VI Okręgu Wojskowego w Jarocinie – **ppor. Ostroróg-Gorzeński** w porozumieniu z Powiatową Radą Ludową mianował **ppor. Józefa Modlibowskiego** – oficera pruskiej kawalerii i dziedzica Skółwa, na komendanta powiatu i dowódcę batalionu koźmińskiego.



MJR ZYGMUNT
OSTRORÓG-



PPOR. JÓZEF
MODLIBOWSKI



TOMASZ
GRYSZCZYŃSKI

Dzień później Modlibowski rozwiązał Rady Robotniczo-Żołnierskie w powiecie oraz podporządkował policję władzom wojskowym. **15 stycznia** do I batalionu koźmińskiego wcielono oddział powstańców z Pogorzeli pod komendą **sierż. Wacława Roszczaka**.

16 stycznia **ppor. Modlibowski** założył na zamku koźmińskim **sztab batalionu**. Tego samego dnia zakończono formowanie 1. kompanii koźmińskiej, na czele z **sierż. Michałem Lorkiewiczem**.

27 stycznia miało miejsce zaprzysiężenie i wymarsz liczącej 124 żołnierzy 1. kompanii koźmińskiej na front rawicki pod **Miejską Górkę**. Przy okazji uroczystości poświęcono sztandar batalionu ufundowany przez **Franciszka Przyluskiego**. Od **21 stycznia do 16 lutego** 1. kompania wzięła udział w **walkach o Rawicz** w rejonie wsi: Krystynki, Polskie Dębno, Szymanowo, Zielona Wieś, Wydawy. W bitwie pod Zieloną Wsią **29 stycznia** poległ **Tomasz Grysczyński** – pierwszy poległy powstaniec z Koźmina.

17 stycznia 1919 r. rozpoczęto formowanie 2. kompanii koźmińskiej. **1 lutego** „oddział pogorzelski” przybył do Koźmina i dzień później, wraz grupą ochotników z Koźmina, wszedł w skład 2. kompanii pod dowództwem **sierż. Wojciecha Kucharczyka**. W ten sposób zakończono formowanie 2. kompanii, która w dniach **5 – 15**



Pluton karabinów maszynowych 3 kompanii koźmińskiej
za: Czubiński A., Powstanie Wielkopolskie 1918-1919, Poznań 2002

lutego walczyła na froncie rawickim w rejonie wsi Dąbrowka, Żołędnica i Łaszczyn.

5 lutego 3. kompanię koźmińską pod komendą **sierż. Stanisława Sowińskiego** skierowano na front pod Zdunami, gdzie zajęła stanowiska w Chachalni i Borownicy, tocząc walki w dniach **6 – 9 lutego**. **10 lutego** kompanię wycofano z frontu i przeniesiono do rezerw.

POWSTANIE WIELKOPOLSKIE W KOBYLINIE



DR ANTONI BUKOLT



IGNACY GAJOWCZYK

16 listopada 1918 powołano w Kobylinie **Radę Robotniczo-Żołnierską**, złożoną wyłącznie z Polaków. Jej współzałożycielem był znany ziemianin ze Starkówca – **Antoni Przyłuski**. W skład Rady weszli: **dr Antoni Bukolt** (przewodniczący), **Franciszek Kubiak** (zastępca przewodniczącego) oraz **Ignacy Orlicki** (kierownik biura).

7 grudnia tego samego roku w mieście powołano **Radę Ludową**, w której składzie znaleźli się: **Antoni Bukolt** (prezes), **Ignacy Gajowczyk** (zastępca prezesa), **Wojciech Gajowczyk** (sekretarz), **Jan Rebelski** (skarbnik) oraz **Bronisław Voelkel**, **Władysław Jasiński** i **Jakub Nowak** (członkowie). Tego samego dnia utworzono **Straż Ludową** pod komendą **Ignacego Gajowczyka**.

3 stycznia 1919 rozwiązano **Radę Robotniczo-Żołnierską**, a władzę w Kobylinie przejęła miejscowa **Rada Ludowa**. W tym samym czasie **Straż Ludowa**, licząca ponad 70 ochotników, bezkrwawo zajęła ratusz,



WOJCIECH GAJOWCZYK



BRONISŁAW VOELKEL

pocztę, dworzec i inne ważne obiekty w mieście. We wszystkich urzędach pojawili się Polacy, a z ramienia **Rady Ludowej** nadzór nad Kobylinem sprawowali komisarze: **Bronisław Voelkel** (późniejszy pierwszy polski burmistrz Kobylina), **Walerian**

Krzyżyński, **Ignacy Gajowczyk**, **Józef Kaniewski** i **Konopiński**.

Od 4 do 13 stycznia w Kobylinie organizowano i szkolono kompanię powstańczą. Początkowo jej dowódcą był **Ignacy Gajowczyk**. Biuro werbunkowe mieściło się w hotelu Taubnera. Oddział, złożony ze 120 ochotników, otrzymał nazwę **kompanii kobylińskiej** i stał się wkrótce



Ul. Długa z Hotelem 67/68 i destylarnią Guttmana w Kobylinie pocztówka sprzed 1918 r.

POWSTANIE WIELKOPOLSKIE W KOBYLINIE

trzonem 8 kompanii 12 Pułku Strzelców Wielkopolskich.

8 stycznia, z polecenia Komendy Powiatowej w Krotoszynie, dowództwo nad kompanią kobylińską objął **sierż. Władysław Garstka**. Do miasta przybył 13 stycznia, a **Ignacy Gajowczyk** został wówczas mianowany **Komendantem Straży Ludowej**, która pełniła służbę do końca lipca 1919 roku.

16 stycznia 1919 r. kompania kobylińska wraz z dowódcą wyruszyła do **Baszkowa**, gdzie obsadziła odcinek frontu na zachód od Zdun aż po Rudę. W dniach 6 – 21 lutego kompania brała udział w walkach o Krotoszyn na froncie pod Zdunami.



SIERŻ. WŁADYSŁAW GARSTKA



Żołnierze kompanii kobylińskiej na froncie pod Zdunami
Perzycy, styczeń/luty 1919 r.

POWSTANIE WIELKOPOLSKIE W ROZDRAŻEWIE



KS. TADEUSZ ZIELIŃSKI



WACŁAW PABICH

Na przełomie **grudnia 1918 i stycznia 1919** z inicjatyw **ks. Tadeusza Zielińskiego** został utworzony w Rozdrażewie oddział powstańczy w sile 120 ludzi pod dowództwem **Wacława Pabicha**. Pod koniec stycznia 1919 roku dowództwo formacji – wówczas już kompanii, przejął **Ignacy Talarczyk**, a **Wacław Pabich** został dowódcą miejscowej **Straży Ludowej**.

Od 27 stycznia 1919 roku kompania rozdrażewska, rotacyjnie, na zmianę z innymi formacjami, **zabezpieczała Zduny**. Kolejną służbę na pograniczu objęła **5 lutego**, a kwaterą dla rozdrażewskich powstańców był: hotel Rauhuta oraz hotel „Pod Lwem” w Zdunach.

6 lutego 1919 roku trzy niemieckie kompanie uderzyły na Zduny. Jedna zajęła pozycje na cmentarzu ewangelickim, z zadaniem odcięcia powstańców od Krotoszyna. Druga weszła od wschodu szosą sulmierzycką i po rozbrojeniu posterunków uderzyła na powstańców w hotelu Rauhuta,



Uroczyste powitanie wracających z wojny członków „Sokoła” pod kościołem pw. św. Jana Chrzciciela w Rozdrażewie
1918 r.

natomiast trzecia zajęła dworzec i zaatakowała powstańców w hotelu „Pod Lwem”. Podczas ataku część kompani rozdrażewskiej dostała się do niewoli, a kilkunastu powstańców poległo. Pozostali przy życiu żołnierze kontynuowali walkę na froncie pod Zdunami.



Kompania honorowa Straży Ludowej z Rozdrażewa na ul. Kaliskiej podczas pogrzebu kpr. Franciszka Sowińskiego
Krotoszyn, początek lutego 1919 r.

POWSTANIE WIELKOPOLSKIE W SULMIERZYCACH

25 października 1918 r. w Sulmierzycach władzę przejęli Polacy. Na stanowisko burmistrza powołano **Antoniego Lipińskiego**, a członkami magistratu zostali Polacy, między innymi **Feliks Gibasiewicz** (zastępca burmistrza) oraz **Walenty Garyantsiewicz** (ławnik).



CHOR. STANISŁAW KAMIŃSKI



PIOTR ZIELEZIŃSKI

W połowie listopada 1918, na wiecu organizacyjnym zwołanym przez ks.

Witolda Sędlaka w lokalu **Franciszka Siwczyńskiego**, powołano **Radę Robotniczo-Żołnierską**. W skład Rady, złożonej wyłącznie z Polaków, weszli: ks. **Witold Sędlak** (przewodniczący), **Telesfor Fibak**, **Teodor Kierakowicz**, **Walenty Garyantsiewicz**, **Bonawentura Kędzierski**, **Piotr Łata**, **Stanisław Mazurek** oraz reprezentanci żołnierzy: **sierż. Stanisław Kamiński** (były żołnierz armii niemieckiej) i **Józef Tobiszewski** (podoficer).

W drugiej połowie listopada ukonstytuowała się w Sulmierzycach **Rada Ludowa**. W skład jej kierownictwa weszli: ks. **Witold Sędlak** (przewodniczący) oraz **Dionizy Gędziorowski** (sekretarz, a następnie przewodniczący). Członkami Rady zostali: **Telesfor Fibak**, **Piotr Wieczorek**, **Tomasz Szymański**, **Teodor Wieczorek**, **Stanisław Kamiński** (organizator Rady Żołnierskiej) oraz **Bonawentura Kędzierski**. Siedzibą Rady był budynek Banku Ludowego przy obecnej Al. Klonowicza 89.

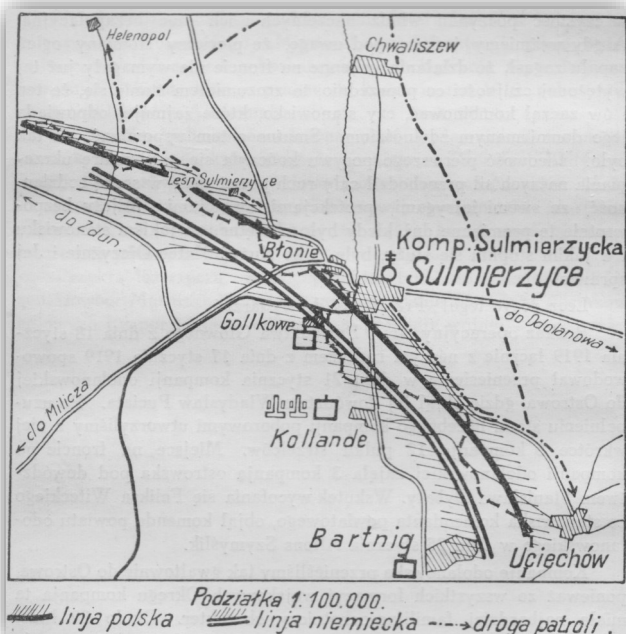
Na przełomie listopada i grudnia 1918 r. rozpoczęto formowanie sił porządkowych (Straży Ludowej) pod dowództwem **sierż. Stanisława Kamińskiego**. Po wybuchu powstania Straż Ludową przekształcono w regularne oddziały powstańcze, które na początku stycznia liczyły ponad 200 ochotników.



Ulica Klonowicza w Sulmierzycach
pocztówka z 1920 r.

14 stycznia 1919 świeżo sformowany oddział sulmierzycki, w sile 60 ludzi pod dowództwem **sierż. Bolesława Siwczyńskiego**, wraz z kompanią z Odolanowa i Raszkowa, brał udział w ataku na położoną nieopodal Ostrowa Wielkopolskiego miejscowość Granowiec. Miejscowość co prawda zdobyto, jednak nie została

POWSTANIE WIELKOPOLSKIE W SULMIERZYPACH



Sytuacja bojowa na odcinku kompanii sulmierzyckiej w styczniu 1919 roku

ona należycie obsadzona wojskiem powstańczym, przez co ponownie przeszła w ręce niemieckie.

W dniach 17 – 31 stycznia niemiecka straż graniczna przeprowadzała ataki na Chwaliszew oraz Sulmierzyce. Kilkakrotne próby zajęcia miasta zostały udaremnione przez powstańców pod komendą **sierż. Stanisława Kamińskiego**. Podczas warty na posterunku przy cmentarzu parafialnym, **31 stycznia 1919 roku**, poległ mieszkaniec Sulmierzyc – **Piotr Zieleziński**.

1 lutego 1919 miała miejsce **przysięga wojskowa kompanii sulmierzyckiej**. Część powstańców, nie godząc

się na służbę poza regionem, nie złożyła przysięgi, pełniąc w mieście służbę porządkową jako **Straż Obywatelska**. Komendantem formacji został **Telesfor Fibak**. Żołnierze kompanii, którzy złożyli przysięgę, pod komendą **sierż. Stanisława Kamińskiego** jeszcze tego samego dnia udali się do Ostrowa Wielkopolskiego, gdzie ich przeformowano. Młodszych włączono do nowo utworzonej **9 kompanii 12 Pułku Strzelców Wlkp.**, natomiast starsze roczniki pozostały jako kompania sulmierzycka pod dowództwem **sierż. Kamińskiego**. Obie kompanie wysłano dla wzmocnienia sił powstańczych na południe Wielkopolski. 9 kompania pełniła służbę na odcinku frontowym **Kępna**, natomiast kompania sulmierzycka skierowana została w okolice **Kobylej Góry**.

12 lutego Sulmierzyce zostały ostrzelane przez niemiecką artylerię.

25 lutego kompanię sulmierzycką Kamińskiego przeniesiono do **Jarocina**, gdzie pod nazwą **3 Kompanii Batalionu Zapasowego** została włączona w skład **12 Pułku Strzelców Wielkopolskich**.



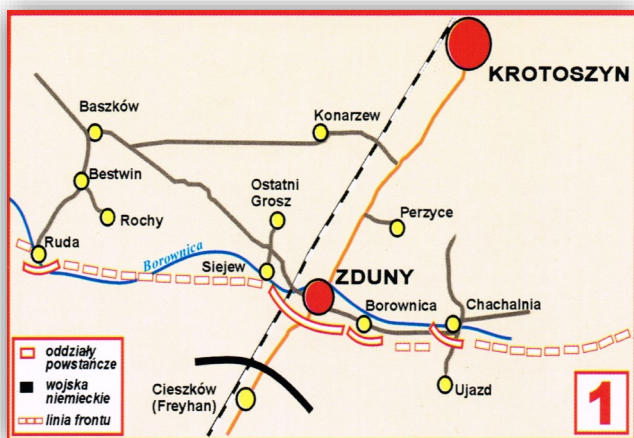
Ratusz w Sulmierzycach
pocztówka z około 1935 r.

POWSTANIE WIELKOPOLSKIE W ZDUNACH

Południowy odcinek frontu wielkopolskiego ukształtował się po wyzwoleniu Zdun przez kompanię powstańczą z Jarocina **3 stycznia 1919 r.** Polacy zajęli również Borownicę i Chachalnię. Powstała w ten sposób linia obronna (podlegająca komendzie wojskowej w Krotoszynie), wiodąca od Rudy wzdłuż granicy śląskiej, aż do granicy powiatu odolanowskiego. Po wycofaniu kompanii jarocińskiej Zduny ubezpieczały kolejno kompanie z Ostrowa (4 – 15 stycznia), Krotoszyna (15 stycznia – 5 lutego) i Rozdrażewa (od 5 lutego). W samych Zdunach z inicjatywy **ks. Bolesława Jaśkowskiego** utworzono 30-osobowy oddział Straży Ludowej pod kierownictwem **Wicherkiewicza**.



KS. BOLESŁAW JAŚKOWSKI



Zajęcie Zdun 3 stycznia 1919 r.

za: „Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919”, pod red. E. Jokiela, A. Korsaka i M. Pietrowskiego, Krotoszyn 2012

wówczas w Zdunach batalionu pogranicznego).

W nocy 29/30 stycznia 1919 Niemcy rozpoczęli akcję zaczepną pod Zdunami. Tam właśnie **1 lutego** na posterunku zginął **kpr. Franciszek Sowiński**. Był to pierwszy poległy powstaniec krotoszyński. Walki o Krotoszyn nasiliły się w okresie **między 6 a 21 lutego**.

6 lutego Niemcy opanowali Zduny. Miasta broniła wówczas kompania z Rozdrażewa, podczas obrony zginęło siedemnastu rozdrażewskich powstańców i mieszkańców Zdun, członek miejscowej Straży Ludowej – **Karol Masłowski**. Tego samego dnia pod Dąbówką (koło

Niemcy po opuszczeniu Krotoszyna rozpoczęli koncentrację **większych sił** wojskowych w **okolicach Cieszkowa (Freyhan)**, przygotowując się do ofensywy. Strona polska, chcąc opóźnić atak, zatrzymała 12 krotoszyńskich Niemców jako zakładników oraz podjęła (8 stycznia) pertraktacje z Grenzschutzem w Cieszkowie. W rozmowach ze strony polskiej brali udział: **ks. Gómy, dr Bolewski i M. Rakowski** (dowódca stacjonującego



Nieistniający już kamień upamiętniający miejsce śmierci kpr. Franciszka Sowińskiego
fotografia z okresu międzywojennego

POWSTANIE WIELKOPOLSKIE W ZDUNACH



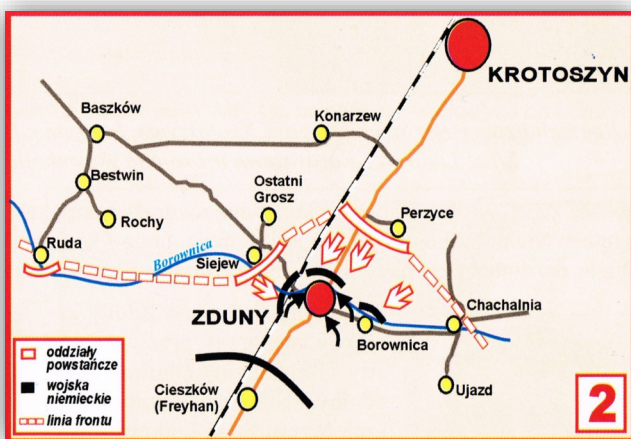
KAROL MASŁOWSKI

Rawicza) poległ **Stanisław Kotkowiak** – pierwszy poległy powstańca z Pogorzeli.

Próby odbicia Zdun przez powstańców (7 i 9 lutego) nie powiodły się. Szczególnie krwawe walki toczyły się **16 lutego**, kiedy to Niemcy, wspierani przez pociąg pancerny, **podjęli nieudaną próbę zdobycia Krotoszyzna**. Niezwykłym bohaterstwem wykazał się wówczas **Ludwik Zieleziński**, członek krotoszyńskiej Straży Ludowej, który wysadził tor pomiędzy budką kolejową w Perzycach a Zdunami.

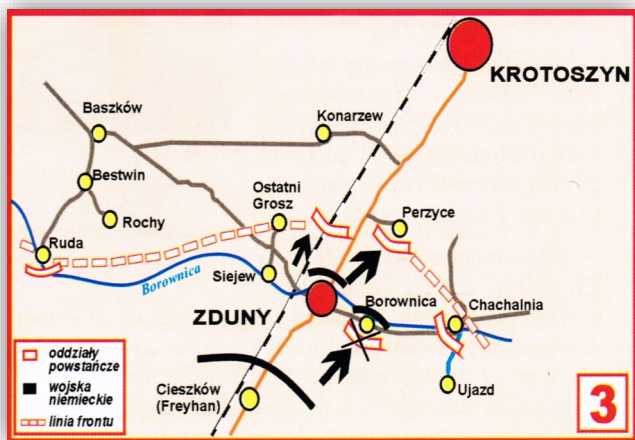
W dniach **18 – 21 lutego 1919** trwała bohaterska, heroiczna **obrona Borownicy**, zakończona jednak utratą placówki przez powstańców. Podczas tych zmagania Niemcy obok pocisków gazowych użyli również artylerii i miotaczy min. W walkach o Borownicę poległo kilkunastu polskich żołnierzy, w tym pięciu zatrutych gazami.

W walkach pod Zdunami brały udział siły powstańcze nie tylko z Krotoszyzna. Były to pododdziały II batalionu **12 Pułku Strzelców Wielkopolskich** (kompanie: odolanowska, krotoszyńska i kobylińska), a także wchodzące w skład innych formacji kompanie: jarocińska,



Utrata Zdun i Borownicy oraz próby ich odzyskania
6 – 9 lutego 1919

za: „Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919”, pod red. E. Jokiela, A. Korsaka i M. Pietrowskiego, Krotoszyn 2012



Walki o Krotoszyn 16 – 21 lutego 1919

za: „Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919”, pod red. E. Jokiela, A. Korsaka i M. Pietrowskiego, Krotoszyn 2012

koźmińska, ostrowska, pleszewska i skalmierzycka. W starciach zbrojnych brały też udział drużyny bojowe z miast i wsi powiatu krotoszyńskiego (około 500 osób), dowodzone przez **dr. Władysława Bolewskiego**. Dowódcami drużyn byli: **Mieczysław Kończak** z Krotoszyzna, **Ignacy Gajowczyk** z Kobyłina i **Stanisław Skrzypczak** ze Zdun. Na froncie zdunowskim poległo ponad trzydziestu powstańców.

ZAKOŃCZENIE POWSTANIA NA ZIEMI KROTOSZYŃSKIEJ

21 lutego 1919 r. nastąpiło zawieszenie broni. Wiązało się ono z podpisanym **16 lutego** w Trewirze układem o przedłużeniu rozejmu między Ententą a Niemcami, obejmującym także front wielkopolski.

24 lutego 1. i 2. kompanię koźmińską włączono w skład **11 Pułku Strzelców Wlkp.**, jako kolejno 8. kompanię II batalionu i 12. kompanię III batalionu.

Kompania karabinów maszynowych stała się 2. kompanią CKM tegoż pułku. **Józef Modlibowski** został dowódcą II batalionu. 3. kompanię po wycofaniu z frontu zdunowskiego włączono w skład **8 Pułku Strzelców Wlkp.** jako 3. kompanię I batalionu. Batalion krotoszyński w całości włączono w skład **12 Pułku Strzelców** jako II batalion.

1. kompanię koźmińską przerzucono **26 lutego** na linię demarkacyjną w rejonie Ostrzeszowa, natomiast 2. kompanię skierowano do obsadzenia linii demarkacyjnej pod Rawiczem. **9 kwietnia** patrol 2. kompanii **sierż. Wojciecha Kucharczyka** zaatakował niemiecką placówkę w miejscowości Biały Kał. W wyniku starcia poległ Kucharczyk oraz 3 Niemców. Dowództwo kompanii objął wówczas **sierż. Wacław Roszczak**.



Drużyna karabinu maszynowego 12 Pułku Strzelców Wlkp.
1919 r.



Linia demarkacyjna według rozejmu w Trewirze
z 16 lutego 1919 r.

za: Z Wieliczka, „Od Prosnicy po Rawicę”, Poznań 1931

8 marca 1919 ustalono tymczasową linię graniczną przebiegającą między Zdunami a Perzycami. Obowiązywała ona do czasu wejścia w życie postanowień traktatu wersalskiego (**17 stycznia 1920**), na mocy którego Zduny znalazły się w granicach Polski. Wpływ na tę decyzję mogły mieć zabiegi dyplomatyczne podjęte za pośrednictwem polskiej ambasady w Paryżu przez proboszcza parafii w Zdunach – **ks. Jaśkowskiego**.

W styczniu 1920 żołnierze lokalnych oddziałów uczestniczyli w rewindykacji obszarów przyznanych traktatem wersalskim Polsce w powiecie Kępieńskim, na Pomorzu Gdańskim oraz w okolicach Miejskiej Górki i Leszna.

ORGANIZACJA VII OKRĘGU WOJSKOWEGO



KPT. WŁADYSŁAW
WAWRZYNIAK



PPOR. ZYGMUNT
WIELICZKA



KPT. SERGIUSZ
RADZIWANOWSKI

Od początku stycznia 1919 trwał proces przekształcania luźnych oddziałów powstańczych w zorganizowane wojsko. W związku z innym kształtem obecnego powiatu krotoszyńskiego, w okresie Powstania niektóre miejscowości znajdowały się w innych grani-

cach administracyjnych – Sulmierzyce należały do powiatu odolanowskiego, a Koźmin stanowił siedzibę odrębnego, samodzielnego powiatu. Z tego powodu przynależność wojskowa okolicznych sił powstańczych była różna. Oddziały krotoszyńskie i sulmierzyckie zostały podporządkowane VII Okręgowi Wojskowemu w Ostrowie Wlkp., a siły koźmińskie włączono w skład VI Okręgu Wojskowego z siedzibą w Jarocinie.

VII Okręg Wojskowy z siedzibą w Ostrowie Wielkopolskim utworzony został rozkazem Naczelnego Dowódcy powstania – **mjr. Stanisława Taczaka** z 7 stycznia 1919. Zostały mu podporządkowane m. in. oddziały z Krotoszyna. Komendantem Okręgu został **Władysław Wawrzyniak**, a szefem sztabu – **Zygmunt Wieliczka**.

Formacje powstańcze VII Okręgu połączono, tworząc **12 Pułk Strzelców Wlkp.** W jego skład wchodziły **3 bataliony: ostrowski, krotoszyński i ostrzeszowski**, którym nadał kolejne numery I, II i III. Dowódcą krotoszyńskiego – II batalionu (oraz komendantem wojskowym miasta i dowódcą wojskowym powiatu) został **Marian Modrzejewski**, a od 2 lutego (faktycznie 10 lutego) – **Sergiusz Radziwanowski**.

- II. batalion dawniej batalion krotoszyński.
Dowódca batalionu od 4. I. 1919 do 1. II. 1919 Marian Modrzejewski.
od 2. II. 1919 Sergiusz Radziwanowski.
Adjutant od 8. I. do 17. I. 1919 Stanisław Stefański,
„ od 18. I. 1919 Leon Mierzejewski.
5 kompania dawniej kompania odolanowska:
dowódca od 5. I. 1919 do 21. I. 1919 Wincenty Poprawa
„ od 22. I. 1919 Władysław Puciata.
6 kompania dawniej 1. kompania krotoszyńska:
dowódca od 2. I. 1919 do 7. I. 1919 Władysław Garstka.
„ od 8. I. 1919 do 17. I. 1919 Leon Mierzejewski.
„ od 18. I. 1919 Jan Lejda.
7 kompania dawniej 2 kompania krotoszyńska:
dowódca od 2. I. 1919 do 7. I. 1919 Stanisław Stefański.
od 7. I. 1919 do 11. I. 1919 rozwiązana.
dowódca od 11. I. 1919 Stanisław Koterski.
8 kompania dawniej kompania kobylińska (5 kompania krotoszyńska):
dowódca od 3. I. 1919 do 7. I. 1919 Ignacy Gajowczyk,
„ od 8. I. 1919 Władysław Garstka.

II Batalion 12 Pułku Strzelców Wielkopolskich – struktura organizacyjna i kadrowa
za: Zygmunt Wieliczka, „Od Prosnego po Rawicę”, Poznań 1931

WOJSKOWOŚĆ POWSTAŃCZA

Każdy mężczyzna w wieku poborowym musiał w państwie niemieckim odbyć obowiązkową służbę wojskową. Nie powinien zatem nikogo dziwić fakt, że Wielkopolanie byli tak samo wyszkoleni i doświadczeni w boju jak żołnierze niemieccy. To przecież właśnie w armii niemieckiej żołnierze z Wielkiego Księstwa Poznańskiego zdobywali doświadczenie na frontach I wojny światowej (1914 – 1918). Również używane umundurowanie, broń i oporządzenie było w armii powstańczej identyczne z tym, którego używali opoenenci.

Poza piechotą, artylerią oraz samochodami i pociągami pancernymi, w skład armii powstańczej wchodziła również kawaleria, która odgrywała wówczas ważną rolę przy prowadzeniu rozpoznania oraz ceniona była za możliwość szybkiego przemieszczania. Należy pamiętać, iż broń pancerna stanowiła w tym okresie znikomy odsetek w strukturach armii, a jej rozwój dopiero miał nastąpić. Konni Strzelcy Straży Poznania weszli na przykład w skład grupy, która w styczniu 1919 roku zdobyła poznańskie lotnisko wojskowe Ławica. Skądinąd opanowanie tego miejsca pozwoliło na utworzenie w ramach armii powstańczej wielkopolskich sił powietrznych, które w niedalekiej przyszłości miały bronić polskiego już nieba.



Krotoszyńscy powstańcy przed wartownią w poniemieckich koszarach w Krotoszynie
1919

BIBLIOGRAFIA

- Hans Altmann, *Das Füsilier – Regiment v. Steinmetz (Westpreussches) Nr. 37 im Weltkrieg 1914 – 1918*, Berlin 1931
- Paweł Anders, *Miejsca pamięci Powstania Wielkopolskiego*, Poznań 2003
- Franciszek Baran, *Dzieje Powstania Wielkopolskiego 1918 – 1919 w Południowej Wielkopolsce*, Pleszew 1968 (maszynopis)
- A. Czubiński, Z. Grot, B. Miśkiewicz, *Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919. Zarys dziejów*, Warszawa – Poznań 1988
- Zbigniew Dworecki, *Polskie rady ludowe w Wielkopolsce 1918 – 1919*, Poznań 1962
- Jolanta Dworzaczkowa, *Kobylin. Zarys dziejów*, Kobylin 1990
- Zenon Dykcik, *Republika Ostrowska. Przyczynek do historii Powstania wielkopolskiego 1918 – 1919*, Ostrów Wielkopolski 2003
- Władysław Gill, *Krotoszyn i Koźmin w powstaniu wielkopolskim*, w: *Udział społeczeństwa Ziemi Kaliskiej w Powstaniu Wielkopolskim 1918 – 1919*, praca zbiorowa pod red. A. Czubińskiego, Kalisz 1978
- K. Grobelny, G. Kryg, *Dzieje Zdun. Zarys monograficzny*, Zduny 1994
- Edward Jokieli, *Stefan Budzyński (1878 – 1944) – lekarz, działacz narodowy, społecznik*, w: *Regionalia Krotoszyńskie* nr 11, Krotoszyn 2000
- Helena Kasperska, *Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919 na ziemi krotoszyńskiej. Kalendarium w 90. rocznicę wybuchu* powstania, folder wystawy objazdowej, Krotoszyn 2008
- Krotoszyn*, praca zbiorowa pod red. D. Kosińskiego, tom II, *Historia*, pod red. R. Marciniaka, Krotoszyn – Poznań 1996
- Krotoszyn i okolice, opracowania i materiały*, pod red. J. Zdunka, artykuły zawarte w tomach: I – V
- Hieronim Ławniczak, *Bój o Zduny i Krotoszyn. Z walk powstania wielkopolskiego*, w: *Crotosiniana* nr 70, Krotoszyn 1963
- Monografia Komina Wielkopolskiego i okolic*, pod red. M. Pietrowskiego i A. Wędzkiego, Koźmin Wlkp. 2006
- Przebieg czynności Władysława Rybakowskiego w czasie Powstania Wielkopolskiego na odcinku Krotoszyn – Zduny oraz dnia 1 stycznia 1919 w Krotoszynie*, rękopis ze zbiorów P. W. Płócienniczaka
- Powstanie Wielkopolskie na Ziemi Krotoszyńskiej. Kronika Krotoszyńska*, pod red. H. Ławniczaka, Krotoszyn 2004
- Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919*, pod red. E. Jokiela, A. Korsaka i M. Pietrowskiego, Krotoszyn 2012
- Marek Rezler, *Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919. Spojrzenie po 90 latach*, Poznań 2008
- Jan Sadkowski (własc. Władysław Bolewski), *Krotoszyn w Powstaniu 1918/1919, Odczyt w pierwszą rocznicę Powstania (Rozszerzony)*, Ostrów 1936
- Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918 – 1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002
- Sulmierzyce. Dzieje miasta*, pod red. K. Olejnika, Sulmierzyce 2000
- Szkice Koźmińskie*, pod red. M. Pietrowskiego artykuły zawarte w tomach: 5 – 6, 31, 38, 42
- Zygmunt Wieliczka, *Od Prosnego po Rawicę. Wspomnienia z Powstania Wielkopolskiego 1918 – 1919*, Poznań 1931

Wydawca:



Muzeum Regionalne im. Hieronima Ławniczaka w Krotoszynie

przy wsparciu

Urzędu Miejskiego w Krotoszynie

Projekt i opracowanie:

Piotr Mikołajczyk

Konsultacja:

Daniel Szczepaniak

Sebastian Świst

Alicja Torzewska

Ilustracje:

Muzeum Regionalne im. Hieronima Ławniczaka w Krotoszynie

Druk:

HONIART

Agencja Reklamy & Drukarnia & Kolportaż



Copyright by Muzeum Regionalne im. H. Ławniczaka w Krotoszynie

